

Ommeganck

Henri Vandenberghe

I. Onze-Lieve-Vrouw van St.-Jan.

Het woord spreekt tot de verbeelding. Een *Ommegang* deed men om het gebied onder de bescherming te houden van een heilige. In ons geval gaat het om een Mariale ommegang.

Bij de studie van het fenomeen beleefden we een virtuele ommegang. *Ommegaen* zegt het Woordenboek van de Nederlandsche Taal betekent ook terug op zijn plaats komen. We moeten soms *ommegaen* om toe te komen. Je moet ook weten hoe ermee *omgaan*.

In het Frans noemen ze me *une personne en retraite*. De recessie, het afstand nemen, doet een mens nadenken over wat voorbij is. Dat verleden kan verhalen doen ontstaan als dat van Jan Breydel en Pieter Deconinck. Uit ervaring weten we dat het dan over een figuur gaat die men aan de perkamenten heeft ontfutseld. Misschien bestaan er slechts enkele notities over en is er een heel verhaal van gemaakt. Zo'n verhaal zou men vast met de bergen namenmateriaal uit 'het verdriet van Poperinge', de muur van de processen in het stadsarchief te Poperinge, kunnen schrijven. Voor de insiders een knipoogje naar Jerome Labaere. (1)

Maar de jongbejaarde kan ook in zijn ‘retraitetijd’ plotseling inzien wat Maurits De Gerssem in 1979 over het ontstaan van de Sint-Janskerk en haar devotie voor Onze-Lieve-Vrouw van een Franse geleerde overnam: “Les historiens sont d’accord pour dire qu’une belle légende est souvent le réflet doré de la réalité.” Onmiddellijk moet ik eraan toevoegen dat ik, als heemkundige, me niet wil compromitteren door het woord legende te gebruiken als het over *Ons-Vrouwetje-van-St.-Jan* gaat. Het accent ligt op de ‘vergulde’ realiteit. Wie het artikel helemaal doorneemt zal wellicht ook tot die conclusie komen. De realiteit is niet ten volle bekend. Dus figuurlijk is het verhaal ‘verguld’; letterlijk is het wellicht ook ‘verzilverd’.

Het Mirakel van Onze-Lieve-Vrouw-van-St.-Jan

In dagen van ellende en rampspoed werden de armen gestrekt naar de hemel en werd er gesmeekt om hulp. Met deze woorden wordt het mirakel op de internetsite van de stad ingeleid. Die ellende en rampspoed betrof niet alleen de sociale ongelijkheid, maar ook de onwetendheid en het ‘verloren paradijs’, waar de literatuur het over heeft en de theologische constructie van een mengeling van geloof en ‘bijgeloof’.⁽²⁾

De verering van Onze-Lieve-Vrouw-van-St.-Jan gaat terug op het groot mirakel van een doodgeboren kind dat tot leven werd gewekt en gedoopt.⁽³⁾ Er is inderdaad een kerkelijke oorkonde van 1481 waarin de bisschoppelijke raad van Terwaan en de ploeg onderzoekers erkent:⁽⁴⁾

- dat Jacobus Vanhove - zo werd hij bij zijn *respijt-doop* genoemd -
- geboren op 11.03.1479, als *misdregen*⁽⁵⁾ zoon van Rassoen⁽⁶⁾ en Jacquemine Bayaert)
- ontgraven werd uit de tuin van zijn ouders (ongewijde grond),
- terug opgegraven werd op 14.03, tussen 5 u. en 6 u. ‘s morgens,
- tekenen van leven gaf (blozen van de lippen, openen van de ogen, zweeten, bloedstorting uit de navel, uitsteken van de armpjes, aldus 37 getuigen, niet vernoemd),
- het doopsel werd toegediend door pastoor Diederyck Roens (Roens is een naam die later nog voorkomt bij de notabelen),⁽⁷⁾
- gedoopt werd onder de naam Jacobus,

en last but not least is er toestemming gegeven tot *solemnele processie* de zondag na de feestdag van Onze-Lieve-Vrouwvisitatie.⁽⁸⁾

Alle ingrediënten zijn aanwezig, zoals we zullen zien in de loop van deze studie. Een vrome vrouw belooft zeven jaar – het heilig getal – te slapen op een bed zonder pluimen en geen ondergoed te dragen. Na drie dagen.⁽⁹⁾

Enkele vrij algemeen geciteerde gegevens zijn niet in de attestatie te bespeuren: werd het kind voor het altaar begraven na de doop, is het

huisje van de ouders het nu bekende mirakelhuisje, was het beroep van de vader wever? Dergelijke zaken zijn niet gemeld.

De plechtigheid van het *respijt*

Het doopsel van doodgeboren kinderen, ⁽¹⁰⁾ die na een manifest mirakel tijdelijk tot leven kwamen, is een zeer verspreid gebeuren aan het einde van de middeleeuwen en in de nieuwe tijd in het westen van Europa, specifiek op het huidige Belgisch grondgebied. Het is zelfs een van de meest specifieke gebeurtenissen van wat men vaak niet helemaal correct de volksreligie noemt. ⁽¹¹⁾ Hoe we het verder zouden moeten noemen zal u wellicht bij grondige lezing ook niet meer duidelijk zijn. We hebben het vaker moeilijk om het juiste woord te vinden voor minder bekende gebruiken. Dit is ook het geval met de vertaling van het woord *répit*. Het woord dat hier in de titel is gebruikt, *respijt*, betekent in het algemeen uitstel, opschorting. Voor de anglofielen onder ons *delay*. Ik gaf hem nog twee dagen respijt. *Teghen de doodt is geen respyt, daerom besteedt wel uwen tydt*, blijkt een oude spreuk te zijn die ook in de 18de eeuw als wijsheid werd aangezien. In de oude rechtstermen kende men *respijt van betaelinghe*. De kinderen die aldus bij mirakel toch nog gedoopt werden hadden 'respijt', uitstel. In Zwitserland en de Duitse gebieden waar ook dergelijke praktijken werden beoefend spreekt men van *Aufschubsheiligtümer*, heiligdommen waar men 'opschoof', de dood uitstelde.

Een 'apart' mirakel

Inderdaad: er was sprake van dood *in uitgesteld relais*. Het kind overleed tijdelijk. De dood moest vastgesteld zijn bij de geboorte. En het stierf dan opnieuw na even tot leven gekomen te zijn, maar dan blijvend. Het gehele proces is ingebed in een context van de eigen godsdienstbeleving van die tijd. We moeten hierbij duidelijk beseffen dat de religiositeit van de late middeleeuwen geladen en gelaagd was.

Enerzijds was er de kerk die de zelfwerkzaamheid van de sacramenten erdoor wilde krijgen, anderzijds waren er de gelovigen die hun kind bij de communautiteit wilden incorporeren over de dood heen. Dat was een geladen toestand: de doop kon niet maar de doop moest. Het 'mirakel' werd in de praktijk de 'escape'. Een mirakel was voor de middeleeuwen vanzelfsprekend. Het mirakel was een constitutioneel vertoningsrecht en voorrecht van Gods almacht. Het werd tenminste zo beleefd door de ouders en de directe omgeving. De ultieme (postume) poging van de ouders en hun omgeving om het eeuwig leven van het kind veilig te stellen werd georchestreerd door een ritueel dat tegenwoordig volledig uitgetekend vaststaat: vaststelling van de dood, het brengen van het kind voor een 'miraculeus beeld', het wachten op een teken van leven, doopsel onder voorwaarde, definitieve dood van het kind en de begraving in gewijde aarde. We herkennen het patroon

van de feiten in de St.-Janskerk. Twee details zijn hier aan te stippen:

1. In de literatuur rond de 'répit' bemerken we dat de feiten in Onze-Lieve-Vrouw-van-St.-Jan heel vroeg gebeuren; ⁽¹²⁾
2. We mogen het nog op een andere manier een 'apart', *pas comme les autres*, mirakel noemen omdat mirakels meestal gaan over een zieke die geneest, een natuurlijk fenomeen dat afwijkt, hoogstens een dood lichaam dat fysiologisch bewaard blijft. Herleven is enkel aan Jezus voorbehouden en de mirakels van Jezus die met verrijzenis te maken hebben zijn door vele (veel te) moderne exegeten bevraagd als 'postpascale getuigenissen'. Ook pastoor De Brie in zijn behandeling van Onze-Lieve-Vrouw-van-Sint-Jan verwijst naar het feit dat men wellicht een tijd gesproken heeft van 'Onze-Lieve-Vrouw-van-Mirakelen'.

Niet alleen in Poperinge

Wanneer mijn collega Willy Tillie, ook 'en retraite', zijn eigen werk bekeek, ontdekte hij dat hij in 1503 te Krombeke een kind van Jean De Ruddere citeert dat per 'mirakel' leeft om gedoopt te worden. ⁽¹³⁾ De ouders gaan niet naar Poperinge maar naar Dadizele. ⁽¹⁴⁾ Reeds in 1380 nam de abdis van de abdij van Mesen, Marguerite D'Oultre, deel aan de bedevaart 'der drie Maria's', waarbij de drie bedevaartplaatsen, Hollebeke, Dadizele en Linselles (Noord-Frankrijk) werden aangedaan. In Linselles spreekt men nu nog van de drie Maria's. Maria wordt er vereerd "om regen en goed weer en om de kinderen". In Bollezele, Noord-Frankrijk, is op de brandramen van de kerk het verhaal afgebeeld van kinderen die voor het beeld van Onze-Lieve-Vrouw worden gebracht om, terug levend, gedoopt te worden. De 'sanctuaire de répit', de heiligdommen van 'respijt' (een manke vertaling), waren geen alleenstaand fenomeen.

Er zijn meerdere bronnen over dergelijke 'mirakels': literair-apologe-tische, de 'mirakelboeken' van de bedienaars van een heiligdom waar Moha en Verviers de beste voorbeelden van zijn, lokale kronieken, parochieregisters, en deze van de kerkelijke autoriteit, synodale beslissingen, geregistreerde verklaringen van getuigen door apostolische notarissen (zoets is de bul ⁽¹⁵⁾), archieven van de officialaat en ook processen-verbaal van pastorale bezoeken.

Achtergronden

De verschillende golven van het fenomeen 'respijt' vielen samen met de grote periodes van 'het verstrengen' binnen de kerk.

De erfzonde

In het Concilie van Trente werd uiteindelijk definitief vastgelegd in de Rooms-katholieke leer dat omwille van de misstap van onze stamouders aan het begin van de geschiedenis van de mens ⁽¹⁶⁾ de mens in

erfzonde geboren is. Precies omdat men de keerzijde van de Blijde Boodschap heel die tijd beklemtoonde en de sacramentenleer eng bepaalde dat de enige uitweg het doopsel was, was de situatie van het ongedoopte kind zo pijnlijk. Door de erfzonde is de mens verzwakt, *in zijn eigen natuurlijke krachten gewond, onderworpen aan onwetendheid, lijden en heerschappij van de dood.* (17) Door Jezus in het doopsel wordt de genade mateloos.

Via Adam zijn we allemaal besmet. We zijn schuldig aan de eeuwige dood. Het vlees is dierlijk geworden. In de synode van Sens werd Abelardus (18) in 1141 veroordeeld omdat zijn theologie een andere richting insloeg. Hij moest later ook aan den lijve ondervinden hoe letterlijk men *het dierlijke* in de mens opvatte, toen hij omwille van zijn verhouding met Heloïse, waaruit een kind geboren werd, als straf gecastreerd werd.

De erfzonde brengt de ‘concupiscentia’ (19), de lust: exponent van ‘bedorven’ en ‘schuldig’ zijn. Het lichaam is doorgegeven door de ouders, niet de geest. Volgens de oude catechismus zijn we *de staat van genade kwijt en geneigd tot het kwade*. Dat is een ziekte: *habitus corruptionis* of *vitium*. Het is meer dan een ‘defect’. Het is een ongeordende toestand, *inordinata dispositio*. We kunnen ons de plasticiteit van de formuleringen het best inbeelden als we Thomas zien schrijven dat het de vader is die de erfzonde meegeeft, omdat hij de actieve bewerker is van de generatie. Leuk detail: indien Eva alleen zou hebben gezondigd, was er geen erfzonde. Indien de mens, Adam, alleen had gezondigd, was er wel erfzonde. Geef toe, het wordt moeilijk. Thomas specificeerde de mogelijkheden van de mens. Verdorven als hij was moest het hopeloos zijn. Hij stelde zich de netelige vraag: kan de mens wel een stap in de goede richting zetten, m.a.w. verdienstelijke daden stellen? Met de bekende scholastische zet begint hij zijn antwoord.

Distinguo/ik maak onderscheid. Als het over de natuurlijke gaven van de mens gaat, *meritum de congruo*, verdiensten die God ons geeft, niet omdat we iets goed doen, maar omdat Hij goed is, omdat het past bij Zijn goedheid, (20) of als het om de genade gaat, *meritum de condigno*, louter genade, dan beantwoordt er niets aan onze kant, daar zijn wij niet toe in staat.

Origineel, in staat van erfzonde, is de mens tot niets in staat. Laat staan ‘God boven alles te beminnen’. Hij moet rekenen op Gods hulp, de H. Geest moet hem te hulp komen. Thomas’ onderscheid ligt aan de basis van de katholieke leer over de *verdienen*. Christus’ verlossende dood is geen prijs die aan de duivel is gegeven. (21) Door Zijn sterven weten we hoe groot Gods liefde is.

De discussie over *geloof en werken* hangt hier natuurlijk mee samen. Wanneer de Rooms-katholieke kerk de sacramenten te magisch, te nadrukkelijk in hun 'daadkracht' opvat, dan is de (rechtmatige) reactie: waar is de ontvankelijkheid van de mens? En wanneer de protestanten ⁽²²⁾ alle menselijk inzet, alle menselijk antwoord in het geloof aan de kant zetten, waar is dan hun geloof in daden zichtbaar? Binnen die spanning leefde de laat-middeleeuwse theoloog. De gewone gelovige ⁽²³⁾ stond voor de dreiging van het *verworpen zijn*.

Sacramentenleer

De 7 sacramenten

In Nicea ⁽²⁴⁾ werd de theologische opvatting over de drie-eenheid vastgelegd. Rond de 12de en de 13de eeuw stelde men de leer over de sacramenten samen. De theologen zijn op geen enkel punt creatiever geweest dan in deze leer. Denken we maar aan de disputen rond de eucharistie. Hugo van St.-Victor ⁽²⁵⁾ schreef het eerste tractaat "De Sacramentis". Thomas van Aquino herschreef klaar en gestructureerd wat zijn voorganger al aan het voorbereiden was.

Hugo van St.-Victor herkent in zijn Summa slechts vijf sacramenten: doopsel, vormsel, eucharistie, biecht en ziekenzalving. In zijn verzaamwerk komt hij aan 13. Hier ziet hij het begrip ruimer.

Het derde Lateraanse Concilie (1179) gebruikte de term in een bredere zin en rekende hierbij ook de investituur van een bisschop en de begrafenissen. De Rooms-katholieke kerk spreekt van sacramentalia ⁽²⁶⁾ en sacramenten. Wie een beetje historische zin heeft ziet onmiddellijk dat Christus niet op een papiertje tijdens Zijn leven alle rubrieken van het sacramenteel decorum heeft meegegeven.

Het scherp van de snede

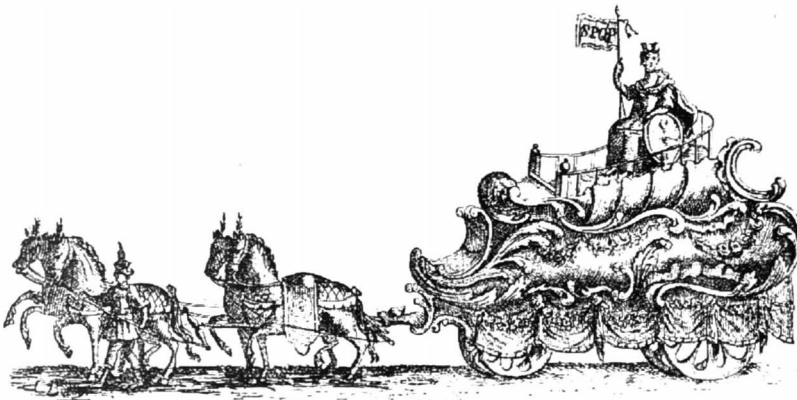
Willen we de context van het gebeuren reconstrueren, dan moeten we toch wat achtergrond en besef van de opvattingen van de reële situatie bezitten.

De relatie van de priester tot het sacrament is in de periode waarop de leer volop wordt geconsolideerd vitaal. Bij enkele sacramenten is de priester de enige bedienaar, zoals bij de eucharistie en het doopsel. De werkzaamheid van het sacrament hangt niet af van de priester zelf, maar van het feit 'of hij bedient volgens de ritus van de kerk'. Een immoreel priester kan de sacramentele genade geven. Volgens de middeleeuwse illustratie kan zuiver water op dezelfde manier vloeien door een gewone buis als door een zilveren. Zelfs als hij er niet met zijn gedachten bij is. Hij handelt in de naam van de kerk en realiseert de kerkelijke bedoelingen. Uiteindelijk komt de genade van Christus. Er is m.a.w. *een virtuele intentie* bij de celebrant. Thomas van Aquino

geeft het voorbeeld van een pelgrim op weg naar St.-Jacob- van-Compostella. Hij denkt niet de gehele weg aan zijn doel. Toch heeft de hele tocht de volle waarde.

Doopsel

Het doopsel is het meest noodzakelijke sacrament voor het eeuwig leven. Het machtigste blijft de eucharistie. ⁽²⁷⁾ Hugo van St.-Victor stelde nog dat mensen konden gered worden zonder doopsel. Het kerksysteem steunde op de tekst "al wat je zult binden op aarde zal ook gebonden zijn in de hemel". ⁽²⁸⁾ De priester kon de poort opendoen. Dat deed de deur open voor een 'instrumentaal'⁽²⁹⁾ uitleggen van de sacramenten. Luther ⁽³⁰⁾ zou tegen die opvatting van werkzaamheid opkomen. Zo rotsvast stond de constructie niet. Mensen die verlangden gedoopt te worden waren in het hart al door de H. Geest bewerkt. Enkelen, o.a. Thomas van Aquino, hadden het Evangelie van Johannes ⁽³¹⁾ ook gelezen: *Jezus gaf hem ten antwoord: "Waarachtig, Ik verzeker u: alleen wie opnieuw geboren wordt, kan het koninkrijk van God zien.*

C. Barbier, etsen van leper: processie 1778 - de juichende stad Poperinge

Het doopsel neemt de erfzonde (en alle andere zonden) weg. Voor het 4de Lateraans Concilie ⁽³²⁾ stond de formule van de doop zelfs niet vast. Vanaf het vastleggen van de formule was zelfs het weglaten van een lettergreep een reden om het sacrament ongeldig te verklaren. Er hoorde een duivelbezwering bij, oliezalving en zout (in de oren ⁽³³⁾, in de neus ⁽³⁴⁾ en in de mond ⁽³⁵⁾). Waar we misschien in onze jeugdige eenvoud ervan uitgingen dat alles 'in illo tempore' werd vastgelegd toen Jezus nog op aarde rondliep, moeten we zeker onze voorstelling wijzigen.

Dat de doop heel belangrijk was, is af te leiden uit het feit dat – alhoewel het enkel de priester was die mocht dopen – toch de clausele

bestaat 'in nood mag iedereen dopen', zelfs de vrouw. En het is de goe-gemeente toch bekend dat de vrouw openbaar geen leiding mocht op zich nemen. Zelfs een ongedoopte mag, als hij het boekje volgt, dopen aldus Thomas van Aquino.

Correlatief aan de belangrijkheid van het sacrament was de precieze rubricering. Je moest dopen met water. Duns Scotus schrijft zelfs dat, als men het dan toch met bier zou willen doen, er eerst een test moet zijn of het wel nog kan doorgaan voor water.

Waarom kleine kinderen dopen?

Het is geen domme vraag. Aanvankelijk dacht de christenheid dat Jezus spoedig zou terugkeren. In die optiek was het gehalte van bereidheid groot. De bekeringen waren 'definitiever'. Er was blijkbaar geen nood om de biecht of boetvaardigheidsrituelen in het leven te roepen. Later pas ontstaan die formulieren. De doop was voor Johannes de Doper een bekeringsritueel en niet de sacramentele doop.

Wanneer het doopsel veel later in de kerk vorm krijgt, is er een theologisch werkstuk geproduceerd dat heel veel tussen-de-regels-lezen in de bijbeltekst van doen had.

Pastoraal

Zoals de moeder in de moederschoot het kind voedt als het nog niet zelf voedsel tot zich kan nemen, zo moet het kind volgens de Rooms-katholieke kerk ook geestelijk onderhouden worden vanaf zijn geboorte. Aangezien bij het doopsel het overgieten (onderdompelen) van het lichaam van het kind hoort, kan het niet gedoopt worden eer het geboren is. Je kan geen kinderen van heidenen en joden dopen volgens de theologen van de middeleeuwen. Het voedsel moet door de ouders aangevuld worden, zoals het kind in de moederschoot ook aantoot. Duns Scotus⁽³⁶⁾ maakte daar een uitzondering op. Volgens hem mocht je ook kinderen van heidenen dopen. Wat doe je als een kind van christelijke ouders en niet gedoopt bij een heiden terechtgekomen is? Spijtig, maar daar is geen antwoord op, zegt Hugo van St.-Victor. Er is één uitzondering nl. wanneer het kinderen zijn die sterven in de moeder als martelares. Van de martelares, die niet was gedoopt, was de gangbare theologische opvatting dat ze omwille van de 'bloeddoop' naar de hemel gaat. Het eventuele kind in haar moederschoot profiteerde van zijn situatie. Het mocht ook naar de hemel.

De gereformeerden

Zwingli⁽³⁷⁾ heeft aanvankelijk ook de ongedoopte kinderen als verloren beschouwd. Rond 1740 beweerde Isaac Watts⁽³⁸⁾ en andere protestantse theologen, bij wijze van een ontsnappingspoging, dat die

kinderen helemaal niet meer zijn. Slechts in een latere periode hebben protestantse theologen de overvloed van genade van de verlossingsdood van Christus ingeroepen om deze kinderen van Gods barmhartigheid te laten genieten.

Boete

Aflaten

Op het einde van de 12de eeuw is er een andere visie op boete ontstaan. De eerste christenheid dacht met Tertulianus ⁽³⁹⁾ en andere kerkvaders dat boete de zonden na het doopsel wegnam. Daar zouden gebed en aalmoezen in helpen. Stilaan was de idee gegroeid dat belijden bij een priester daaraan verhielp. Petrus Lombardus ⁽⁴⁰⁾ steunde de idee dat daar geen priester voor nodig was. Belijden aan God was voldoende. Met Thomas wordt het voor de Rooms-katholieke kerk weer duidelijk: het boetesacrament onderscheidt zich van het doopsel. Het doopsel is een wedergeboorte ⁽⁴¹⁾ en de biecht een herstel. Thomas en Bonaventura ⁽⁴²⁾ stellen dat de biecht verplicht is voor doodzonden.

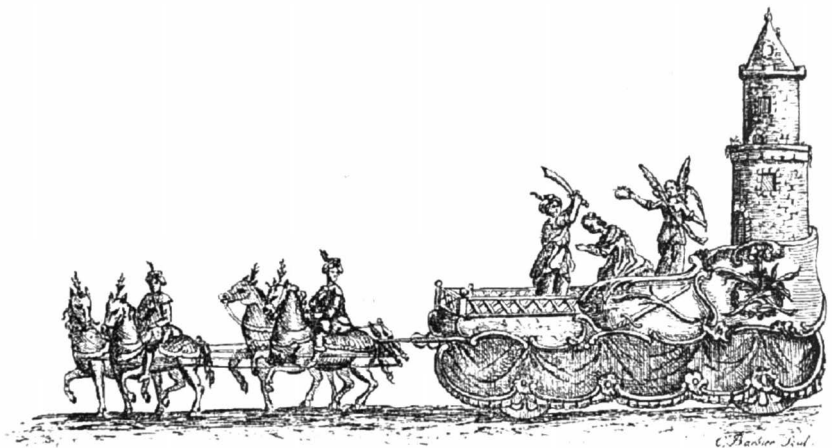
Geheel het heilsbestel – ‘heilseconomie’ heeft men het ook genoemd – is op dat moment zich aan het afvragen of ook de straffen van het vagevuur door de priester worden geabsolveerd. Er ontstaat een leer rond aflaten waardoor straffen kunnen *afgekocht* worden. De penitentie vervangt een grotere boete. Men kon zich vrijkopen door op kruistocht te gaan, geld te storten voor de bouw van een kerk, aflaten verdienen door een kerk te bezoeken. Alexander Van Hales ⁽⁴³⁾ is de eerste om dienaangaande definities te publiceren. De vroegst gekende aflaat is die van de bisschop van Arles: ⁽⁴⁴⁾ de aflaat van één jaar door bij te dragen in de bouw van een kerk. Urbanus II startte met de aflaten verbonden aan de kruistochten. Voor de 14de eeuw accentueerde men de impact op et culpa et poena peccatorum, én de vergiffenis van de schuld én de vergiffenis van de straf. Dit verduidelijkt waarom bij alle praktijken van ‘respijt’, de boete als begeleidende actie, wordt aangestipt. Wycliffe nam het systeem onder vuur in *Cruciata*. Het gebruik van de Portiuncula is lang blijven bestaan. *portiunkelen* was dan de kerk binnengaan bv. begin november om de aflaat te verdienen en van alle zonden en zondestraffen kwijtschelding te verkrijgen mits het bidden van bepaalde gebeden. Je kon die aflaten ook verdienen voor de afgestorvenen. Afgestorvenen (in het vagevuur bv.) hoorden in ‘foro ecclesiae’, in de gemeenschap van de kerk.

Tetzel ⁽⁴⁶⁾ zou de emmer doen overlopen. Sixtus IV ⁽⁴⁷⁾, in 1476, had definitief ‘munt’ met ‘kruis’ verbonden. Tetzel promoveerde de financiële bijdrage om geestelijke goederen. Hij zamelde geld in voor de bouw van de Sint-Pieterskerk in Rome. Daar was munt uit te slaan. Het concilie van Trente bevestigde de visie dat de kerk genade verdeelde.

Caesar Van Heisterbach ⁽⁴⁸⁾ schreef in de 12e eeuw reeds over de wonderbare fenomenen die het sacramentele begeleidden. In de context van de genadeleer en sacramentenleer was het sacrament een hefboom om het heil naar je toe te halen. Alle middelen, financieel en/of kerkelijk, waren een kans om zijn lot te verbeteren. Verhalen als een vrouw die niet had gebiecht bij een priester en door het gebed van Franciscus van Assisi uit de dood opgewekt werd om te kunnen biechten voor ze weer insliep, zijn volledig ingepast in de logica van de sacramenten- en de genadeleer.

Heilseconomie

C. Barbier, etser van leper: processie 1778 - De H. Barbara ont-
hoofd door haar vader
Dioscorus.

De nood waar men op het internet van Poperinge-stad naar verwijst was niet louter sociaal-economisch. De theologie redeneerde in termen van middellijk-werkzame genade via de sacramenten. Die sacramenten waren exclusieve 'tickets to heaven'. In katholieke kringen werd uitermate een beroep gedaan op het belang van het hiernamaals om de verantwoordelijkheid van de mensen te stimuleren. Om de gelovige gemeente levendig te herinneren aan de *uitersten* werd in de 19de eeuw nog demonstratief met het belletje gerinkeld als ze *Onzen Heere* naar de stervende brachten met *de laatste sacramenten*. Wat men nu het *sacrament van de zieken* noemt was aanvankelijk enkel om iemand van zijn dagelijkse zonden en zondestraffen te verlossen. Kinderen mochten het oorspronkelijk niet krijgen. Hun ziekten waren niet veroorzaakt door de zonde. Daarom ook werden zintuigen gezalfd. Daarmee immers had de *sterveling* gezondigd.

Limbus puerorum: het voorgeborchte

Een eerste ingreep van het magisterium kwam er in de 12de en 13de eeuw, met de opkomst van het begrip *limbus puerorum* waarbij tussen hemel en hel een toestand werd gedefinieerd. Het *voorgeborchte van de kinderen* ⁽⁴⁹⁾ was bestemd om de zielen te herbergen van de

ongedoopte kinderen. ⁽⁵⁰⁾ Thomas Van Aquino ⁽⁵¹⁾ heeft er een gesofistikeerde redenering voor om de twee uit mekaar te houden ⁽⁵²⁾.

Alles hangt samen met de visie op de 'uitersten'. Velen kennen ze nog uit de oude catechismus: de dood, het oordeel, de hemel en de hel.

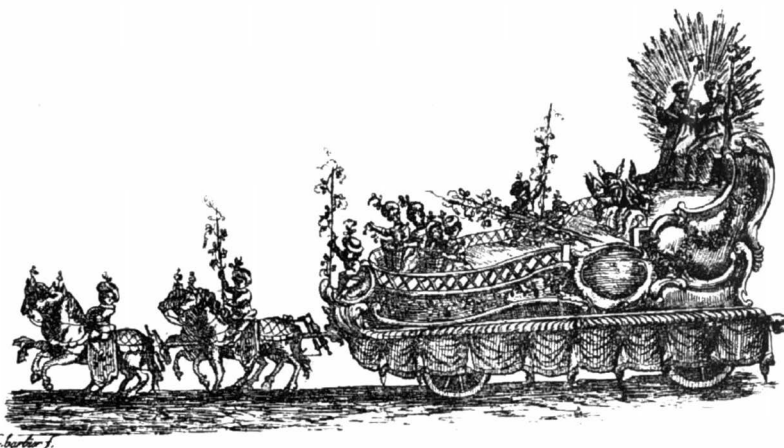
Het hiernamaals is in de middeleeuwen even druk bestudeerd geweest als nu. Nu hebben we hele constructies al dan niet met oosterse ingrediënten. Op het einde van de middeleeuwen kende men een goed beschreven (gecompartimenteerde) ruimte. Er waren 5 locaties waar men kon terechtkomen' *receptacula animarum*: de hemel, de hel, het vagevuur, het voorgeborchte van de vaderen (aartsvaders uit het eerste verbond) en de *limbus infantium* ⁽⁵³⁾ (de afgebakende ruimte voor de 'onnozele kinderen' ⁽⁵⁴⁾). De hel vol zwavel en vuur, de afzondering van zaligheid, waarin de demonen neergeworpen ⁽⁵⁵⁾ zijn, spreekt nu nog tot de verbeelding. De cliënten worden voortdurend door hun lusten en passies verschroeid en dat is voor eeuwig, eeuwig, eeuwig/*toujours jamais*. Eeuwiger kan het niet. Het plastische van het middeleeuws verhaal benadrukt dat het werkelijk om vuur gaat dat geest en lichaam verschroeit.

Het "voorgeborchte der vaderen" wordt gelijkgesteld met de schoot van Abraham ⁽⁵⁶⁾ uit de bijbel. Wanneer Lazarus pleit voor de tijdgenoten van de rijke die nog in het *hiervoornamaals* vertoeven, wordt er over Abraham's verblijfplaats gerapporteerd. Daar is geen pijn. De aartsvaders ⁽⁵⁷⁾ hadden volgens middeleeuwse theologen de erfzonde al gedeeltelijk bestreden door de besnijdenis.

De hel en *het voorgeborchte van de vaderen* zijn aanpalend. Eerder waren Hermas ⁽⁵⁸⁾ en Clemens van Alexandrië ⁽⁵⁹⁾ nog de mening toegedaan dat aartsvaders en ongedoopten in de hel zaten.

De *limbus puerorum of infantium* interesseert ons nog het meest. Daar kwamen de kinderen in terecht die niet gedoopt waren. Ze waren de dupe van de erfzonde(leer) en het feit dat die smet alleen kon weggenomen worden door het doopsel. Het sferisch denken van de middeleeuwse theoloog was blijkbaar genoeg ontwikkeld om de locatie te situeren. De *limbus puerorum* lag iets lager dan de *limbus patrum*. Die kinderen hadden geen pijn, maar ze voelden zich er helemaal verloren, omdat ze God niet zagen en ook geen fysisch licht binnen kregen, aldus Sint Thomas. Ze hebben wel de straf van de eeuwige dood, *supplicium mortis aeternae*. Dat hadden ze aan de erfzonde(leer) te danken, maar hun straf was *omnium levissima*, de minste van de minste. ⁽⁶⁰⁾ Ze hadden geen hoop op gelukzaligheid. Er was geen terugkeer. Noch vooruitgang, noch achteruitgang. Zie je? Sorry, maar God is rechtvaardig, één en onveranderlijk. De term *voorgeborchte* verwijst

naar een voorportaal (der hel?): limbus. Theologisch zitten ze in een voorstation van de hel. Ze kunnen niet naar de hemel omwille van 'zondenschuld'. Niet om persoonlijke schuld, maar omwille van Adam en de erfzonde. Het *voorgeborchte der kinderen*, is uiteraard voor die kinderen, die *vóór de jaren des verstands* (*discretie* vgl. oude catechismus) zonder doopsel gestorven zijn.

C. Barbier, etser van leper: processie 1778 - Hoppeplukkers, St.-Elooi en St.-Bertinus.

De grote dominicaan en grote franciscaan, theologen van de middeleeuwen, zijn verantwoordelijk voor dit weinig benijdenswaardige lot van die kinderen. Het is wel vreemd dat ze de bijbelse woorden over kinderen en het 'rijk der hemelen' zo onverteerbaar hebben verwaarloosd. Dat denken wij nu. De (toenmalige) leer over de erfzonde en de doop hebben hen weerhouden. Ook Augustinus ⁽⁶¹⁾ dacht aldus, zelfs sommige reformatoren van latere periodes hebben die lastige consequenties aan de erfzondeleer verbonden. Voor het kindje begraven is verblijft het in de onderwereld. *Christus nederdalen ter helle* heeft de *onnozele kinderen* niet geholpen, wel de aartsvaders.

Eeuwig leven

Hemel, hel en vagevuur

Na de dood is er geen herkansing meer, vandaar het woord *uitersten*. Het vagevuur ⁽⁶²⁾ is de aanpassingsklas voor de hemel. Wat nog door de biecht of het sacrament van de zieken niet is uitgezuiverd moet nog genormaliseerd worden. In de hemel zijn er vele *awards*, je ziet God, je krijgt een verheerlijkt lichaam, doorzichtig, licht, vluchtig zonder pijn naargelang de liefde die we op aarde hadden, en sommige krijgen een aureool ⁽⁶³⁾, omdat ze de leraar waren, martelaar of maagd. In die context is het nog droeviger voor de ouders wanneer ze horen dat hun kind dat allemaal moet missen.

Bernardus ⁽⁶⁴⁾ en Anselmus geven een inspirerende beschrijving van de hemel terwijl Dante's inferno de hel beschrijft. Albertus Magnus

(⁶⁵) vertelt van een goede man die aan een vreselijke ziekte leed en die het aanbod kreeg van een engel om naar het vagevuur te gaan voor drie dagen in plaats van nog een jaar zijn ziekte te dragen. Hij keerde al na de eerste dag terug naar de aarde.

Praktijk

Niet alleen omwille van de leer, maar wellicht vooral om de gevolgen ervan, wilden de ouders dat hun kind zeker gedoopt zou zijn. Duns Scotus beschrijft hoe bezorgd de gelovige was om de hemel niet te ontlopen voor zichzelf en voor zijn kinderen. Als het hoofdje van het kind dat geboren is eruit is dan mag het gedoopt worden. Het hoofd is het zaad van de onstoffelijke agens.

Bij het lezen van het in de aanhef vermelde artikel van Prof Jacki Gélis werd duidelijk dat ook het stigma van de 'ongewijde aarde', waarin het kind dan terecht kwam en de uitsluiting van het kind uit de parochiegemeenschap, die daarmee gepaard ging, zeker ook mee-speelde.

De gehele theologische constructie was moeilijk te verteren. De ouders die getroffen waren met de dood van een ongedoopt kind wilden alles doen om te ontsnappen aan wat ze als een aanslag op het kind én op zichzelf zagen.

De nieuwe pastorale aanpak na het concilie van Trente en de enge controle lieten voortaan aan trouwe gelovigen niet meer toe de minieme schikkingen te treffen. De oude dame die bij de geboorte bijstond, die vroeger zelf het kind doopte in stervensgevaar, werd nu een beëdigde dame. Ze mocht de richtlijnen van de pastoor niet overtreden.

Maar in het door de kerk voorgestelde schema vonden de ouders toch een uitweg. Ze brachten het kind voor een 'miraculeus' beeld. Deze plechtigheid werd zoals we boven citeerden het *respijt?/le répit/aufschub* genoemd. Zo dichtten ze de bres.

In België, tussen het midden van de middeleeuwen en het einde van de 18de eeuw zijn er een vijftigtal sites waar men het doopsel onder voorwaarde toediende aan kinderen voor wie alle hoop reeds was verdwenen, meestal in Vlaamse steden. Dan pas is het gebruik uitgekeerd naar het westen om van de 16de tot de 18de eeuw in Henegouwen en de Ardennen te geraken. (⁶⁶)

De synodale veroordelingen hebben deze wanhopige pogingen om het heil van de kinderen te vrijwaren niet kunnen stuiten. Bewijs hiervan de vele meldingen van 'mirakels' in die aard. En het is pas in 1729 dat de Romeinse Curie, omwille van het bovenmatig voorkomen van

het 'mirakel' in heiligdommen in Zuid-Duitsland, de praktijk van het *respijt* ⁽⁶⁷⁾ heeft verboden. Tussen de verklaring van het 'voorgeborchte van de kinderen' en deze beslissing zijn er miljoenen kinderen aan miraculeuze beelden *getoond*, hebben ze tekenen van leven gegeven en zijn ze gedoopt en bijgevolg ook begraven in *gewijde grond*. Hoe we deze toegeeflijkheid, of deze onmacht van de institutie om de regels te doen respecteren, die ze zelf hadden opgesteld, kunnen verklaren, onderzoeken we hier niet. We proberen enkel te begrijpen waarom er verschillende praktijken waren toegespitst op wat we in België vinden.

C. Barbier, etsen van leper: processie 1778 - De maagd Maria, St.-Stefanus, twee edellieden, mensen die een schip offeren, mensen die krukken offeren.

VOETNOTEN

(1) Een Poperingse figuur, die de opstand van het platteland tegen de overdreven ommestellingen leidde, en in menig kwartierstaat bovenkomt. Daar is een boek over te schrijven dat voller zou staan met realia dan de notities die men over Jan Breydel en Pieter Deconinck bezit.

(2) 'Andersglaube' noemen de Duitstalige historici dit fenomeen. Ze hebben ook het woord 'Aberglaube' = bijgeloof. 'Andersglaube' duidt op de doctrine, die enigszins afwijkend is, m.a.w. een onorthodoxe geloofssysteem. Hier klasseren ze ook hekserij, enz. bij.

(3) We gebruiken met opzet het woord 'mirakel'. Wonderen kom je iedere dag tegen. Iedere morgen verrijst de mens uit een 'onbewuste' toestand zonder zijn eigen bewuste medewerking.

(4) In de tekst staat Morini, een oorspronkelijk Keltische volksstam in Belgisch Gallië, met als hoofdstad Terwaan. Slechts enkele muntstukken gewagen van de 'Morini'. Toch wordt deze volkstam al genoemd voor onze tijdrekening. De Morini werden door Caesar veroverd in 53 v.C. Toen werd de hoofdplaats van de Civitas Morinorum: Tervanna. De naam prijkt op de reisroute van Antonius (Tervanna), de Peutinger tafel (Tervanna) en in Ptolemaeus. Het is dus praktisch zeker een Romeinse civitas geweest. Terwaan was een knooppunt van de wegen naar Boulogne, Sangatte, Cassel, Arras (Chaussée Brunehaut), Amiens en Brimeux. Onderworpen door de Romeinen. De Morini en de Menapii woonden in een gebied dat o.a. omwille van de bossen haast

ontogankelijk was (*continentes silvas ac paludes habebant*). Caesar krijgt hen niet te pakken. *Reliquis deinceps diebus Caesar silvas caedere instituit et, ne quis inermibus imprudentibusque militibus ab latere impetus fieri posset, omnem eam materiam quae erat caesa, conversam ad hostem conlocabat et pro vallo ad utrumque latus exstruebat. Incredibili celeritate magno spatio paucis diebus confecto, cum iam pecus atque extrema impedimenta a nostris tenerentur, ipsi densiores silvas peterent [...]. Itaque, vastatis omnibus eorum agris, vicis aedificiisque incensis, Caesar exercitum reduxit [...]* (De bello Gallico, III.28-29, verder IV.38, V.5-6). De Morini waren “kustbewoners” (Keltisch woord).

(5) Onvoldragen kind = Lat. “abortivus”.

(6) Wellicht een vleivorm van Ra(a)d, afgeleide Erasmus; Rad-zoon.

(7) O.a. Jean Baptist Roens, die later het mirakel zou beschrijven. Zie Aan de Schreve, 1979, nr. 2 artikel van Pastoor De Brie.

(8) Maria Bezoeking, het bezoek van Maria aan haar nicht Elisabeth, 2 juli: “Na enkele dagen vertrok Maria met spoed naar het bergland, naar een stad van Juda. Zij ging het huis van Zacharias binnen, en begroette Elisabeth.” Lucas 1:39.

(9) Bijbels gegeven dat zeker ‘ruikt’ naar verrijzenis. Het getal drie is universeel reeds een heilig getal. Binnen de christelijke traditie speelt ‘de derde dag’ nog suggestiever.

(10) “*Les pratiques de “répît” et l’attitude de l’Eglise en Belgique (XIVe XVIIIe siècles)*”. Gepubliceerd in de “Actes du 6ième congrès de l’association des cercles francophones d’histoire et d’archéologie de Belgique”, tome III, Mons, 2002, p. 509-522 door Jacques Gélis, Professor emeritus aan de Universiteit in Paris 8. We nemen de inleiding hier vertaald grotendeels over uit dit Franse artikel. De Franse verwijzingen wijzen op een grote schatplichtigheid aan de genoemde doctor. Tekst uitgesproken in een congres in Mons.

(11) Jean-Claude Schmitt, *Religion populaire et culture folklorique*, dans *Annales ESC*, sept-oct. 1976, p. 941-953. Michel Lauwers, *Religion populaire*, in *Catholicisme*, t. 12, kol. 835-849; en ID. *Religion populaire et culture folklorique, mentalités: notes pour une anthropologie culturelle du Moyen Age*, in *Revue d’histoire ecclésiastique*, vol. 82, n° 2, april-juuni 1987, p. 221-258.

(12) *Walfart der totgeborenen Kinder: Das Marienheiligtum von Oberbüren (Kanton.Bern) in historischer und theologischer Sicht*, Kathrin Utz Tremp, Dokter in de Letteren, geschiedenis en Filosofie, Freiburg. Zie tekst achteraan (Internet). Het fenomeen breidde zich uit over de gewesten waar geen reformatie was. Hier vinden we het dus voor de reformatie. Zoals trouwens even vroeg, en vroeger in Bourbourg, Bollezele en Kaaster. Zie Folder van de Broederschap 2000.

(13) *Kroniek van Groot-Poperinge*, Willy Tillie, blz. 41.

(14) *Kort begrip van de Historie en mirakelen van Onze Lieve Vrouwe van Dadizele*, Zevensten en lesten druk, Kerkmeesters Dadizele, D. Van Hee, Roeselare, Gedrukt in 1819., blz. 26, “*verscheydene kinderen, eerst van vier, dan van dry, en laetsten van twee kindere, welken gesteltenis zoodanigh was dat zy natuerlijk scheenen tot het doopsel nie te konnen komen*”.. en toch, blz. , blz. 40 verwijst naar het geval van Krombeke, “*den vader met een pand-ijzer op zijn blood lichaem*”...ging samen met de moeder “*getuygenis geeven*” in Dadizele. Heruitgegeven in 1866 met dezelfde tekst.

(15) Het is de vraag of men het document wel een bul mag noemen. Strikt genomen komt een bul van de paus. En naar mijn weten is dit document niet van de paus afkomstig. Een bul wordt ook slechts gegeven bij heel bijzondere opdrachten, het bouwen van een kerk, het aanstellen van bisschoppen... Dit document moet men wellicht een attestatie noemen. Pastoor De Brie had al die kritiek en noemt het een ‘oorkonde’ (term uit de burgerlijke administratie). Omdat het geen alledaags document is werd het tot bul verheven..

(16) Aanvankelijk Augustinus tegen Pelagius en in de 16e eeuw tegen de Reformatie. Concilie van Trente 1545-1563 en het Concilie van Orange 529; Gen. 3: Denziger 1513.

(17) *Katechismus van de Katholieke kerk*, Licap Brussel 1995, p. 496. Bij een aantal reformatoren geldt de stelling dat de mens totaal verdorven is.

(18) Petrus Abelardus, (1079-1142), Nantes. Frans theoloog en filosoof, belangrijk

door zijn toepassing van de wetten van de logica op taalgebruik en geloofsuitspraken. Daardoor kwam hij in conflict met Bernardus van Clairvaux, wat een pauselijke veroordeling tot gevolg had.

(19) Een woord dat de Katechismus van de katholieke Kerk, Licap, Brussel, 1959 nog gebruikt in dat verband.

(20) *facienti quod in se est Deus non denegat gratiam* (God zal zijn genade niet weigeren aan iedereen die doet wat in zijn macht ligt.)

(21) Ook de leer van Anselmus.

(22) We zijn ons bewust van de veralgemening. Dé protestant bestaat niet, zoals in de praktijk dé katholiek moeilijk is aan te duiden.

(23) Ook voor de theoloog. Denken we maar aan de 'zielenood' van Martin Luther. Voor velen is het vertrekpunt van Luther: 'Ben ik nu gered of niet gered?'

(24) In het jaar 325 riep keizer Constantijn het concilie van Nicea bijeen. De kerkvergadering moest een dreigende splitsing in de kerk ongedaan maken. De keizer drong daarop aan omdat hij de spanningen binnen de kerk gevaarlijk achtte voor de eenheid van het Romeinse Rijk. Juist omwille van de ruime verspreiding van het christendom had hij de Kerk erkend. Zo kon hij de eenheid van het keizerrijk verstevigen.

(25) Hugo van St.-Victor + 1141.

(26) Sacramentalia: zegeningen, wijdingen, exorcismen: het kleingeld van de sacramenten. Zijn geen eigenlijke sacramenten, maar wijden en zegenen en brengen Het sacrament: Christus, Zijn kerk, dichterbij.

(27) Het is substantieel Christus zelf, de andere sacramenten bereiden daar alleen op voor, het is de praktijk.

(28) Matt. 18:18.

(29) De discussie tussen een sacrament 'ex opere operato' (door de daad zelf) en 'ex opere operantis' (door de actor/en) is een illustratie van de scholastieke theologie.

(30) Luther (1483-1546).

(31) Joh 3:3. De Katholieke Bijbel Stichting geeft als verklaring: "De bepaling die in de grondtekst 'geboren worden' vergezelt, betekent zowel 'opnieuw' als 'van boven af'"

(32) 1215.

(33) Het horen van de leer (zout) zou na de wedergeboorte van de doop belangrijk zijn.

(34) In de neus omwille van de instemming.

(35) In de mond omwille van de verkondiging.

(36) Johannes Duns Scotus, (1265/66-1308), middeleeuws Schots filosoof, franciscaan, doceerde te Oxford (1297), Parijs (1301) en Keulen (1307).

(37) Huldrych Zwingli, (1484-1531), Zwitserse kerkhervormer. Pastoor te Zürich waar hij via de lectuur van Paulus en de kerkvaders tot de reformatie overging.

(38) Isaac Watts (1674-1748).

(39) Quintus Septimius Florens Tertullianus (ca. 160 - 220 n.C.) Jurist, eerste grote theoloog van de westerse Kerk. Leefde in Noord-Afrika en wees de heidense wereld af (o.a. de militaire dienst).

(40) Petrus Lombardus, (ca. 1100-1160), Italiaans theoloog, docent te Parijs.

(41) Uitdrukkelijk Rooms-katholieke visie. 'Wedergeboorte' heeft in andere christelijke denominaties de betekenis van 'persoonlijke bekering'.

(42) Bonaventura (eig. Johannes Fidanza; ca. 1221-1274) Ontwikkelde als overste van de orde der franciscanen een eigen theologie, waarin geloof en rede niet zo sterk gescheiden werden als bij zijn tijdgenoot de dominicaan Thomas Van Aquino.

(43) Alexander Van Hales (ca. 1175-1245), Franciscaans theoloog.

(44) De eerste gekende aflaat rond 1016.

(45) John Wycliffe, (ca. 1330-1384), Engels theoloog, docent te Oxford. Hij bestreed de kerkelijke invloed in wereldlijke aangelegenheden en de afhankelijkheid van de Engelse Kerk van het centrale gezag van Rome. Vertaalde de Bijbel in het Engels (ca. 1380-82) en bestreed de *transsubstantiatieleer*. Een exponent van de werkzaamheid van de kerk als sacrament. Op het concilie van Konstanz (1414-18) werd zijn leer veroordeeld.

(46) Johannes Tetzel (1465 - 1519) "Sobald das Geld im Kasten klingt, die Seele in den Himmel springt."

(47) Paus Sixtus IV (Francesco Della Rovere), geboren in Abisola, 21 juli 1414, Overleden 12 augustus 1484. Zijn ouders waren arm. Als kind werd hij voorbestemd voor de franciscanen. Na filosofie en theologie, met groot succes, ging hij naar de universiteit van Pavia, en werd lector in Padua, Bologna, Pavia, Siena, en Florence. Nadat hij procurator van de orde werd in Rome en provinciaal van Liguria werd hij in 1467 kardinaal van St.- Petrus- in- de- Banden bij Paulus II. In 1470 publiceerde hij een tractaat over *het kostbaar bloed* en een werk over de *onbevleete ontvangenis*. Daarin argumenteerde hij dat Thomas Van Aquino en Don Scotus, alhoewel ze verschilden in termen hetzelfde bedoelden. Na het conclaaf dat hem bij de dood van Paulus II tot paus verkoos (1471) nam hij de naam van Sixtus IV aan. Zijn eerste bekommernis was de oorlog tegen de Turken. De kruistochten waren, met 25 Turken als gijzelaars naar Rome, beëindigd. Sixtus deed zoals zijn voorganger Paulus II. Hij keurde Louis XI af in verband met zijn aandringen om, aler pauselijke decreten werden gepubliceerd, eerst de toelating van de koning moest komen. Hij probeerde de Russische en de Roomse kerk te verzoenen, maar slaagde er niet in. Daarna ging zijn aandacht meer naar de Italiaanse politiek. Prijzenswaardig is dat hij stappen zette om de inquisitie te milderen. Hij was streng tegen de Waldenzen. Hij bouwde de Sixtijnse Kapel, de Sixtijnse brug over de Tiber, en was de tweede stichter van de Vaticaanse bibliotheek. Zijn slechtste kant was zijn nepotisme, en zijn grootste ongeluk was dat hij in een tijd van wereldlijke prinsen zelf ook aan het hoofd van een staat moest staan. En wereldlijke prinsen moesten oorlog voeren met grote despoten.

(48) Caesarius Van Heisterbach op reis in Friesland en Groningen: (De Dialogus miraculorum (1219-1223).

(49) Typisch is dat wij in ons streekgebonden Nederlands spreken over 'voorgeborchte der hel'. Dat maakt het nog onheilspellender.

(50) Excellent op punt gesteld door Didier Lett, *De l'errance au deuil. Les enfants morts sans baptême et la naissance du Limbus Puerorum au 11ième et 13ième siècles, dans La petite enfance dans l'Europe médiévale et moderne; rencontres de Flaran*, uitg. R. Fossier, Toulouse 1997, p. 77-92.

(51) Thomas Van Aquino (1224 of 1225-1274). Middeleeuws theoloog, afkomstig uit Italië, dominicaan. Leerling van Albertus Magnus in Keulen.

(52) Videtur quod Limbus puerorum sit idem quod Limbus patrum. Poena enim debet respondere culpa. Sed pro eadem culpa detinebantur in Limbo patres et pueri, scilicet pro culpa originali. Ergo idem debet esse utrorumque locus poenae. Super Sent., lib. 4 d. 45 q. 1 a. 2 qc. 3 arg.2 Praeterea, Augustinus dicit in Enchir.: *mitissima est poena puerorum qui cum solo originali decedunt*. Sed nulla est mitior poena ea quam sancti patres habebant. Ergo idem est locus poenae utrorumque. Super Sent., lib. 4 d. 45 q. 1 a. 2 qc. 3 s. c. 1 Sed contra, sicut actuali peccato debetur poena temporalis in Purgatorio, et aeterna in Inferno; ita et originali peccato debebatur poena temporalis in Limbo patrum, et aeterna in Limbo puerorum. Si ergo Infernus et Purgatorium non sunt idem, videtur quod nec Limbus puerorum et Limbus patrum sint idem. Utrum autem Infernus et Purgatorii locus sint idem, quaesitum est supra, dist. 21, qu. 1,

(53) Ook "limbus puerorum", afgebakende ruimte voor de kinderen, genoemd.

(54) Onnozel = zonder verstandelijke vermogens. Dit is een verwijzing naar de kinderen die volgens Lucas door Herodes vermoord zijn.

(55) 'Maar de lafhartigen, de trouwelozen, de verdorvenen, de moordenaars, de hoerenlopers, de tovenaars, de afgodendienaren en alle leugenaars, hun deel is in de poel die brandt van vuur en zwavel. Dit is de tweede dood.' Openb 21:8. 'De duivel, die hen misleid had, werd in de poel van vuur en zwavel geworpen, waarin ook het beest is en de valse profet. En zij zullen dag en nacht gepijnigd worden, tot in alle eeuwigheid.' Openb 20:10.

(56) Luc 16:22.

(57) Abraham, Mozes en Co.

(58) 2de eeuw na Christus.

(59) Clemens van Alexandrië (ca. 150-ca. 214) Vroegchristelijk theoloog en wijsgeer. Maakte gebruik van Plato en de Stoa bij verdediging van het christelijk geloof. Schreef o.a. de trilogie 'Protrepticus' (Vermaning), 'Paedagogus' en 'Stromata' (Weefsels).

(60) *Divinae justitiae aequitas perpetualiter eos consolidat, ut nec proficiant, nec deficient, nec laentur, nec tristentur; sed semper per sic uniformiter maneant, etc.* Bonavent., *In Sent.*, II. 33, 2, 3.

(61) Augustinus (354-430), grootste kerkvader van het westen, bisschop van Hippo in Noord-Afrika vanaf 395. Zijn leven beschreef hij in zijn '*Confessiones*' (*Belijdenissen*, 396).

(62) De Rooms-katholieke kerk haalt haar leer uit 1 Kor 3:15; 1 Petr 1:7; Matt 12:31 (bewijs uit het ongerijmde).

(63) Enkel een voorstellingsmiddel waarmee men de heiligheid van een persoon symboliseert. Anderzijds is de oorspronkelijke mandorla (de stralenkrans) enkel voorbehouden aan de godheid.

(64) Bernardus Van Clairvaux, (1090-1153), Cisterciënzermonnik in de 12de eeuw. Tegenstander van Abelardus en inspirator van de tweede kruistocht (1147-49).

(65) Albertus Magnus, (Albert De Grote; 1206?-1280), Duits theoloog, leermeester van Thomas Van Aquino te Keulen. Provinciaal van de dominicanen en bisschop van Regensburg (1260-62). Eerste middeleeuwse denker die de studie van Aristoteles grondig aanpakte.

(66) Stelling van Prof. Gélis.

(67) *Sur le cas du sanctuaire souabe d'Ursbrug*, Jacques Gélis, *Lebenszeichen-Todeszeichen: Die Wundertaufe totgeborener Kinder im Deutschland der Aufklärung*, in Jürgen Schlumbohm (red.), *Rituale der Geburt, eine Kulturgeschichte*. Munich, 1998, p. 269-288.